

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри _____

Реєстраційний № _____
« ___ » _____ 20__ р.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО
ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ ГРУП РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

кваліфікаційна робота студентки
групи ЗСП-м-23
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійна програма «Соціально-
педагогічна робота з дітьми та молоддю»
Зеленської Анжели Віталіївни

Керівник: доктор філософії (PhD) з освітніх,
педагогічних наук, старший викладач
кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Лисоконь І. О.

Оцінка: Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Зеленська Анжела Віталіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

З чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(дата)

(підпис)

(ім'я прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ З ГРУПАМИ РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	7
1.1. Теоретичні дослідження соціально-педагогічної роботи з групами ризику в закладах освіти	7
1.2. Сутність і зміст поняття «діти групи ризику» в соціально-педагогічних дослідженнях	11
Висновки до першого розділу.....	16
РОЗДІЛ 2	18
ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ГРУПАМИ РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	18
2.1. Основні напрямки роботи з дітьми групи ризику в закладах освіти в умовах війни	18
2.2. Особливості роботи соціального педагога з дітьми груп ризику	21
2.3. Розробка програм соціально-педагогічної роботи з групами ризику.....	24
Висновки до розділу 2	28
РОЗДІЛ 3	30
ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХІВ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ГРУПАМИ РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	30
3.1. Опис програми соціально-педагогічної роботи з дітьми групи ризику	30
3.2. Методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної роботи з групами ризику в закладах освіти	37
Висновки до третього розділу	40
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44
ДОДАТКИ.....	53

ВСТУП

Актуальність теми. Поняття дітей групи ризику використовується у соціологічній літературі для позначення дітей, що є найбільш вразливими до соціальних, медичних впливів, негативного впливу довкілля тощо. До груп ризику серед дітей належать діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти-біженці та діти-мігранти, діти з інвалідністю та ін. Війна як критична соціально-політична ситуація вкрай негативно впливає на все населення воюючої країни, однак найбільш вразливою категорією є діти. Війна загрожує як фізичному, так і психологічному здоров'ю дитини, порушуючи нормальні умови її зростання та формування її особистості, завдаючи непоправних психологічних травм, які зберігатимуться з людиною на все її життя.

Російсько-українська війна стала наймасштабнішим військовим конфліктом у Європі у XXI ст. та призвела до катастрофічних наслідків для цивільного населення України. З початку повномасштабної фази цієї війни як українські, так і міжнародні правозахисні організації фіксують злочини окупантів проти дітей, погіршення становища дітей в Україні, збільшення кількості дітей, які входять до груп ризику. Зокрема, за даними Офісу Генерального прокурора України, 575 дітей загинуло через бойові дії та терористичні атаки росії починаючи з 24 лютого 2022 р. станом на вересень 2024 р. Близько 1600 дітей отримали поранення, близько 2000 дітей рахуються зниклими через військові дії, близько 20 000 дітей є примусово депортованими або переміщеними країною - агресоркою. 15 дітей стали жертвами сексуального насильства під час війни [Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.]. Втім, ці цифри відображають лише офіційно зафіксовані Офісом Генпрокурора випадки, тож насправді жертв війни серед дітей очевидно є значно більше.

Всі ці несприятливі фактори впливають на загострення ситуації з дітьми груп ризику в Україні під час війни. Така ситуація є каталізатором різних форм дезадаптацій дитини і, як наслідок, ризикованої поведінки. Батьки, вихователі,

вчителі та психологи регулярно стикаються з проблемами труднощів адаптації дітей в умовах зміни місця проживання, переходу до нового навчального закладу, пережитого досвіду війни чи втрат через війну. Діти груп ризику становлять особливу категорію дітей, які потребують додаткових зусиль зі сторони родини та педагогів у їх адаптації та успішній соціалізації, забезпечення їх добробуту в складних умовах військового часу. Тому, надзвичайно важливого значення набуває виявлення дітей групи ризику та розробка ефективного змісту профілактичної роботи з цією групою, особливо в умовах ЗЗСО, як основного осередка соціалізації дитини. Відтак, тема «Соціально-педагогічні особливості роботи з групами ризику в закладах освіти», яка пов'язана з дослідженням соціально-педагогічної діяльності соціального педагога в закладах освіти, є актуальною та перспективною для подальших досліджень.

Характеристиці освітнього середовища як сфери розвитку учня та простору адаптації є предметом багатьох досліджень таких науковців, як: Д. Губарева [16], О. Демченко [17], Т. Журавель [20], Л. Завацька, Л. Рось [22], І. Іванова [24] та ін. Особливості професійної діяльності соціального педагога з дітьми «групи ризику» досліджують Т. Атрошенко [6], В. Фрунза [6], В. Бочелюк [11], Л. Вейланде [13], Н. Воронкевич [15] та ін. Особливості організації корекційно-розвивального освітнього середовища досліджували Т. Абрамович [1; 2], О. Агарков [3], Ю. Бею [8], О. Бондарчук [10], які у своїх працях зазначали, що при формуванні адаптивних здібностей у школярів необхідно враховувати їх психофізіологічні властивості.

Втім, на сьогодні відчувається брак наукових праць, що були б присвячені висвітленню роботи соціального педагога з дітьми груп ризику в умовах війни. З огляду на важливість розробки практичних аспектів цього питання та актуальність цієї теми й було обрано тематику цього дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати особливості роботи соціального педагога з дітьми груп ризику, розробити та перевірити на

практиці ефективність програми соціально-педагогічної роботи з дітьми «групи ризику» в умовах закладу освіти.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати стан дослідження поняття «діти групи ризику» у науково-педагогічній літературі;
- 2) проаналізувати основні напрямки роботи соціального педагога з дітьми групи ризику в закладах освіти, визначити особливості роботи соціального педагога з дітьми груп ризику;
- 3) розробити програму для соціально-педагогічної роботи з групами ризику та виявити її ефективність;
- 4) розробити методичні рекомендації для покращення соціально-педагогічної діяльності з групами ризику.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна робота з дітьми групи ризику.

Предмет дослідження: особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми «групи ризику» в закладах освіти.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, систематизація, синтез, екстраполяція; емпіричний – спостереження, категоріальний аналіз – для розкриття змісту й уточнення дефініцій основоположних понять; структурно-функціональний аналіз – для з'ясування структурних, змістових і процесуальних особливостей організації соціальної профілактики серед дітей групи ризику та членів їх сімей; структурно-логічний аналіз – для виокремлення ефективних технологій, форм, методів та прийомів соціальної профілактики ризикованої поведінки в умовах закладу загальної середньої освіти.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в можливості використання їх у практичній діяльності учасниками навчально-виховного процесу – практичними психологами, соціальними педагогами, вчителями, батьками в умовах соціальних потрясінь та відновлення українського суспільства.

Апробація результатів дослідження.

Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 220-річчю від дня заснування Університету, м. Харків, 7 листопада 2024 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. 330 с.С.94-97

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи складає 43сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ З ГРУПАМИ РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1.1. Теоретичні дослідження соціально-педагогічної роботи з групами ризику в закладах освіти

У сучасній соціокультурній ситуації особлива роль у соціально-педагогічній підтримці дітей групи ризику покладена на педагогічні системи закладів освіти, що забезпечує процес навчання, виховання та розвитку дітей та підлітків. У сучасній системі освіти допомогу в цьому покликана надавати служба соціально-психолого-педагогічного супроводу.

Основна мета соціально-педагогічної роботи з учнями в закладах освіти полягає у створенні для них безпечного та продуктивного освітнього середовища. Це поняття є одним із ключових у цій роботі. Освітнє середовище слід розуміти як сукупність природних, фізичних та соціальних об'єктів і суб'єктів, які впливають на формування учня, його творчий та особистісний розвиток, сприяють становленню міжсуб'єктних взаємодій та особистісно орієнтованих педагогічних комунікацій в освітньому процесі, забезпечують умови комфортної життєдіяльності дитини в навчальному закладі та поза його межами [44, с. 53]. Сучасні дослідники розглядають освітнє середовище як

внутрішнє середовище певної освітньої системи (школи чи іншого освітнього закладу), яке є зовнішнім середовищем для будь-якої особистості, яка в ній розвивається [12, с. 69].

Існує чимало визначень у освітній літературі освітньо-розвивального середовища. Наприклад, М. Братко так описує освітнє середовище – «багаторівнева система умов / обставин / чинників / можливостей, яка забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності певного освітнього суб'єкту в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному» [4, с. 4–16]. Отже, освітнє формує поведінку, сприяє розвитку особистості, виховує культурні потреби та здібності, сприяє вираженню різноманітних інтересів.

Освітнє середовище є важливим і в соціально-педагогічній роботі з дітьми груп ризику, адже складає матеріально-технічну основу такої роботи та забезпечує системність позитивного впливу на дітей. І. В. Козубовська, М. Р. Козубовський та В. П. Палкуш вказують, що серед шляхів подолання відхилень у поведінці неповнолітніх групи ризику одним із основних є створення такого освітнього середовища, в якому в повній мірі реалізується виховний вплив колективу на особистість [28, с. 56]. Ця ідея не є новою в педагогіці та свого часу була обґрунтована такими видатними педагогами, як А. Макаренко та В. Сухомлинським. Спільна діяльність та відносини, які виникають між членами колективу, зовні обумовлені суттю спільної справи та зазвичай регламентуються певними правилами у процесі спільної творчої роботи, трудової діяльності, у спортивних змаганнях і т.д. Такі відносини передбачають усвідомлення дитиною необхідності виконання пов'язаних зі своєю діяльністю зобов'язань, а відтак – розвитком таких рис, як дисциплінованість, відповідальність, уміння стримувати в собі бажання, пов'язані з порушенням ходу діяльності, самостійність, уміння творчо ставитися до завдання, проявляти готовність вислухати і осмислити критичні зауваження й поради навколишніх тощо. Загалом, спільна діяльність колективу викликає у дитини групи ризику потребу в зміні деяких

особливостей поведінки для того, щоб робота, у результатах якої учень зацікавлений особисто, проходила успішно.

Освітній простір – місце, де формується та відпрацьовується соціальний досвід дитини[2]. У цьому просторі діти вчаться сприймати складні життєві явища, він служить їм середовищем для вибору дій, оцінок, відносин. У закладах освіти діти не просто адаптується до життя, до соціального середовища, а й є творцями свого життя, перетворюючи себе, само реалізуються. Освітній простір включає безліч елементів, він багатовимірний і включає середовище проживання, перебування, освітньо-розвиваючі процеси та ін. При цьому гармонійний розвиток мешканців в цьому просторі може відбуватися тільки у взаємозв'язку зі станом навколишнього соціального і природного середовища, з умовами життя в сім'ї на вулиці.

Освітні заклади покликані відповідати на запити всіх соціальних груп сімей, індивідуалізувати процес навчання з урахуванням рівня мотивації різних груп учнів та при цьому забезпечувати ефективно протистояння несприятливим факторам зовнішнього та внутрішнього середовища. Так, дитина, яка потрапляє в категорію групи ризику, некомпетентну в основних середовищах – сім'ї та освітньому закладі. Вчителі, батьки часто самі не компетентні в соціальному середовищі, що ускладнилося, не мають достатніх знань, їх світ віддалений від світу дітей. Постає завдання підвищення соціальної компетентності школи та сім'ї за різними напрямками – правовим, психологічним, медичним і т. д. Дотримуючись такого шляху, можна подолати існуючий сьогодні розрив поколінь, наблизити світ дорослих до світу дитини. При цьому треба враховувати, що дитина – самостійна сторона, вона сама повинна брати участь у конструюванні необхідного їй середовища [8]. Природно, що з різних категорій дітей свої потреби, і це передбачає різний підхід до вирішення їхніх проблем.

Особлива увага приділяється корекційній роботі з дітьми «групи ризику». Це вимагає створення освітнього середовища, сприятливого для роботи з дітьми «групи ризику». Одним із таких напрямків є створення корекційно-

розвивального освітнього середовища для успішної реалізації навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи. Для створення корекційно-розвивального освітнього середовища закладам освіти необхідний систематичний аналіз і планування навчально-виховної та корекційної роботи з урахуванням психофізіологічних особливостей та індивідуальних відмінностей дитини; відповідний добір корекційних методів, прийомів і засобів.

Слід зазначити, що при організації освітнього середовища корекції та розвитку педагога повинні вивчати мікросоціальний контекст, в якому зростають діти, спостерігати за розвитком кожної дитини, тим самим забезпечуючи врахування її індивідуальних особливостей. Освітнє середовище для корекції та розвитку має відповідати віку та потребам дитини. Його організація має сприяти:

- врахуванню факторів, які найбільше сприяють підвищенню успішності та зміцненню нервово-психічного здоров'я і впливають на розвиток дітей;
- створенню доброзичливої атмосфери та умов для емоційно-позитивного спілкування та взаємодії між дітьми;
- забезпечення цілісного підходу, який передбачає залучення соціальних педагогів, а також практичних психологів, класних керівників, вчителів та батьків дітей у систему, що впливає на корекцію та розвиток [21, с. 32–36].

Аналіз педагогічної літератури та досвіду показує, що соціально-психологічна робота з дітьми «групи ризику» може здійснюватися у різних формах і методах, зокрема бесіди з дітьми, які порушують дисципліну в класі, зустрічі з батьками, відвідування сімей, де є діти, схильні до девіацій, індивідуальний діалог з батьками, груповий діалог з метою виявлення проблем у житті дітей та надання допомоги у їх вирішенні. Під час такої профілактичної діяльності можуть використовуватися такі соціально-педагогічні технології:

- психолого-педагогічні тренінги;

- корекція поведінки дітей у групах через ігри;
- розвиваючі бесіди;
- прогнозування сценарії в майбутнього розвитку тощо.

Звичайно, у процесі застосування таких методик для корекції девіантної поведінки дітей «групи ризику» слід використовувати як індивідуальний, так і колективний підходи, щоб процес корекції поведінки відбувався під впливом досвідчених фахівців, із залученням психологів та соціологів у разі потреби.

О. Столяренко зазначає методику індивідуальних бесід з дитиною, що належить до «групи ризику», вона покликана: «акцентувати увагу на переживаннях дитини; дати їй відчутти емоційну підтримку; допомогти усвідомити власну проблему й змінити ставлення до неї; знизити нервову напругу; допомогти налаштуватись на реалістичне сприймання світу; навчити об'єктивно оцінювати власні можливості й адекватно реагувати на складні життєві ситуації; сформувати відповідальність за власні дії та вчинки; стимулювати розвиток дитячої самосвідомості та морально-етичної культури» [56, с. 135–139].

Отже, освітнє середовище як сукупність матеріально-технічних, навчально-методичних, педагогічних, психологічних, соціокультурних, інформаційних та інноваційних умов, у яких відбувається навчання, соціалізація та розвиток особистості учнів і студентів, є важливим аспектом соціально-педагогічної роботи з групами ризику в закладах освіти. Освітнє середовище допомагає соціальному педагогу в адаптації дітей групи ризику, їх соціалізації, корекції проявів девіантної поведінки тощо.

1.2. Сутність і зміст поняття «діти групи ризику» в соціально-педагогічних дослідженнях

Дітей та підлітків, які мають девіантну поведінку та / або належать до групи ризиків виокремлювали педагоги та соціологи у різні часи. Однак вперше як сформоване поняття ця категорія формується лише наприкінці ХХ ст. Так, у

1984 році в американській педагогіці з'являється термін «childrenatrisk» («діти групи ризику»). Для позначення цієї категорії дітей американські дослідники (А. Bandura, А. Cohen, J. Kauffman, С. Ulman, Н. Reinert та ін.) використовують також синонімічні педагогічні терміни: «педагогічно занедбані», «соціально незахищені», «девіантні підлітки», «діти з асоціальними відхиленнями в поведінці».

Безумовно, усі ці терміни мають певний специфічний зміст, але в цілому відображають типову особливість дітей групи ризику – ці діти, як правило, позбавлені належного батьківського піклування, мають соціальні, інтелектуальні відхилення. Як правило, проблемні діти є представниками різноманітних расових і етнічних груп сучасного американського суспільства, які переважно живуть за межею бідності.

На території України в зв'язку з введенням воєнного стану помітно зросла кількість дітей, що мають відношення до «групи ризику». Велика кількість дітей була змушена покинути свої домівки, хтось втратив батьків, хтось з боку агресора зазнав насилля. Цей ризик можна розглянути як певну ситуацію, яка має невизначені чи не передбачувані та, як правило, негативні або деструктивні наслідки, що націлені наносити збитки людині, або групі людей, державі або будь якій організації. Основуючись на таке розуміння ризику можна визначити «групи ризику», для дітей, підлітків та молоді.

Слід звернути увагу на поняття ризику в соціологічному контексті. М. Тимофєєва розглядає соціальний ризик як ймовірну подію, настання якої призводить до матеріальної незабезпеченості, втрати доходу від трудової діяльності, а також виникнення додаткових витрат на дітей та інших непрацевдатних членів сім'ї, на медичні потреби або соціальні послуги [58, с. 149].

А. Благодір вказує, що соціальні ризики безпосередньо впливають на виникнення матеріальних правовідносин. Цей автор розглядає соціальні ризики як правотвірні юридичні факти [9, с. 8]. Дійсно, групи ризику в українському законодавстві часто беруть участь у соціальному забезпеченні державою,

оскільки держава прагне підтримувати своїх громадян, зокрема й дітей, які потрапили у скрутне становище.

М. Тимофєєва розподіляє соціальні ризики на чотири групи: економічні (безробіття), фізіологічні (тимчасова або стійка втрата працездатності, вагітність і пологи, старість, смерть), професійні (трудова каліцтво, професійне захворювання), демографічні та соціальні (багатодітність, неповна сім'я, сирітство) [58, с. 149]. Соціальні ризики обумовлюють й розроблені державою системи соціального захисту. Від визнання державою ризиків, фіксації їх у законодавчих актах залежить розвиток соціального захисту і його стан у конкретній державі. Законодавчо визнаний перелік соціальних ризиків пройшов історичний шлях розвитку, і не завжди був таким повним. Лише наприкінці ХІХ ст. вперше на законодавчому рівні в країнах Європи тимчасова непрацездатність і трудове каліцтво отримали визнання як соціальні страхові ризики і було погоджено відшкодування витрат, пов'язаних з настанням такого ризику, розподілене між працівником і роботодавцем.

Л. Якубова, зазначає «група ризику» – це «категорії людей, соціальний стан яких за тими або іншими ознаками не має стабільності, таким категоріям людей, практично, неможливо поодинці перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті, що спроможні призвести до втрати ними соціальної значимості, духовності, особистого морального образу» [73].

Як свідчать фахівці, до групи ризику можна віднести наступні категорії людей: «інваліди; діти-сироти; діти з відхиленою (асоціальною, девіантною) поведінкою; літні лютні та розумово відсталі люди; біженці; особи, які зазнали насильства; алкоголіки; наркомани; бездомні; жертви екологічних катастроф; злочинці; хворі на СНІД; люди, які займаються проституцією; обдаровані люди, які відчувають труднощі у спілкуванні («важкі» для інших)» [73].

У науковій літературі існує декілька категорій дітей яких відносять до «групи ризику». Перша категорія – діти, у котрих основний фактор девіантної поведінки це негативний життєвий досвід. Таких дітей визначають за зовнішнім виглядом: одягнуті неохайно, мають недоглянутий зовнішній вигляд.

Побачивши таких дітей стає зрозумілим, що їм мало приділяють увагу їхні батьки. Настановлення та моральні норми таких дітей викривлені: коли дорослі негативно оцінюють таких дітей це призводить до порушень взаємодіїучня та вчителя [46]. Бездомні та бездоглядні діти відносяться до цієї групи.

А. Лобанова зазначає, «безпритульні (бездомні, безхатки, безхатченки) – особи різного віку й статі (діти, підлітки, люди середнього та похилого віку), які не навчаються і не працюють, ведуть асоціальний спосіб життя, систематично перебувають у стані бездомності, переважну частину часу проводять у пошуках води та їжі, інших засобів для існування. Деякі періодично у нічний час перебувають у притулках для бездомних» [49].

Друга категорія «групи ризику» – це абсолютно здорові діти, котрі мають помітні відхилення в вольовій та емоційній сферах, такі діти у виявленні свого характеру можуть мати невеличкі аномалії, які призводять до якихось певних труднощів у навчанні та спілкуванні.

При високому ступені вираження акцентуації та залежно від її ступеня вираження Н. Холодецька поділяє їх на приховані та виражені, підкреслюючи, що «у підлітковому віці при виражених акцентуаціях особливості характеру загострюються, а під впливом психогенних чинників можливі порушення адаптації. Підліток виявляє свій тип характеру в сім'ї та школі, з однолітками й дорослими, у навчанні та на відпочинку, у праці та розвагах, у звичайних умовах та в складних ситуаціях. Усюди і завжди гіпертимний підліток надто енергійний, шизоїдний від усіх ховається, істероїдний намагається привернути до себе увагу інших» [66].

За Н. Сейко, відхилення від норми у дітей та підлітків умовно діляться на чотири групи:

– фізичні, які виявляються медичними показниками та пов'язані зі здоров'ям дитини;

– психічні, що пов'язані із розумовим розвитком дитини, її психічними недоліками – затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, олігофренією тощо;

– педагогічні, які характеризуються відставанням від навчально-виховних стандартів, прикладом є діти, що не отримали загальної середньої освіти;

– соціальні, які пов'язані з поняттям соціальної норми – універсальної чи часткової; прикладом є, діти-сироти, важковиховувані тощо [56].

Л. Міщик та З. Білоусова виокремлюють наступні типові риси підлітків з «групи ризику»:

– відставання в інтелектуальній сфері, нерозвиненість чи особлива вибірковість сприйняття й оцінки довкілля, недосконалі розумові процеси, нерозвинуте мовлення;

– негативні риси характеру, безвідповідальність, лінь, шкідливі звички, часто байдужість, жорстокість до інших людей, тварин, природи тощо;

– підвищена конфліктність у стосунках з товаришами по навчанню, батьками, вчителями;

– підвищений інтерес до заборонених, не відповідних віку, розваг на тлі відсутності інтересу до соціально корисних видів діяльності;

– афективність, відсутність бажання і вмінь стримувати себе в момент сильного збудження;

– активізація механізмів психологічного захисту, що впливають на трактування підлітком поведінки як нормальної, формування нечесності, агресивності;

– вибір негативних способів самоствердження через девіантну поведінку [2].

Як підкреслює О. Христук, «суїцидальна поведінка підлітка часто є криком про допомогу в разі негараздів у взаємодії підлітків з оточенням, неможливістю самотійно розв'язати проблеми (недарма суїцидальні спроби

підлітки найчастіше здійснюють вдома, ввечері чи вдень, коли хтось може втрутитися)» [66].

Причиною суїцидальної поведінки може бути особистісний розлад, що виникає в умовах, коли дитина відчуває відчуження від однолітків або рідних, котрі насміхаються чи постійно критикують їх. Для пом'якшення психотравмуючої ситуації дитина утворює між собою і цим середовищем психологічну дистанцію, сприймаючи її як стороннє, емоційно незначуще.

До «груп ризику» відносяться і ті діти, які постійно тікають з дому тяжіючи добродіяництва, більшу частину свого часу проводять на вулиці у середовищі собі подібних, перебуваючи у непристосованих для життя місцях. Бродяжництво пов'язане з прагненням до свободи та небажанням дитини підкорятися батькам та їх вихованню.

Таким чином, до дітей «групи ризику» відносяться діти, які з тих чи інших причин не можуть впоротися з життєвими труднощами і подолати їх. Вони пропускають уроки, тікають з дому, виявляють агресивність, неповагу до вчителів, батьків, принижують своїх однолітків, удаються до булінгу, палять, вживають наркотичні або хімічні речовини, нерідко здійснюють правопорушення, а іноді і злочини.

До дітей «групи ризику» може потрапити будь – яка дитина, яка не може самостійно подолати кризові явища, які виникли в її житті і до якої не була прикута увага і своєчасна допомога соціального педагога чи шкільного психолога.

Висновки до першого розділу

Вивчаючи зміст поняття «освітнє середовище», ми з'ясували, що у науці розрізняють освітнє середовище дошкільного навчального закладу, школи та вищого закладу освіти. Освітнє середовище – це сукупність соціальних зв'язків і взаємовідносин, які формуються у освітньому закладі: загальноосвітній школі, ліцеї чи коледжі. Завдяки системі соціальних зв'язків і створюється середовище

освітніх послуг, які мають певну якість, інтенсивність, культурний характер та мотиваційний потенціал.

«Група ризику» у соціології включає у себе категорії людей, соціальний стан яких за тими або іншими ознаками не має стабільності. Таким категоріям людей, практично, неможливо поодинці перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті, що спроможні призвести до втрати ними соціальної значимості, духовності, особистого морального образу. Особливу категорію осіб групи ризику становлять діти. Це можуть бути діти з інвалідністю, діти з малозабезпечених родин, безпритульні діти, діти-сироти та ін.

Діти «групи ризику», знаходячись тільки в освітньому середовищі, можуть набувати соціальних рис і компетентностей, які необхідні їм для подальшого життя в соціумі. При роботі з дітьми «групи ризику» особлива увага приділяється корекційній роботі, яка сприяє поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини. Корекційне середовище в освітньому закладі включає в свою структуру такі компоненти, як педагогічна, соціальна та психологічна, кожна з яких зорієнтована на те, щоб створити для кожної дитини, особливо з «групи ризику» атмосферу довірливості, підтримки, своєчасної профілактики девіацій або її корекції за допомогою різноманітних методів і підходів, як індивідуальних, так і групових, які засновуються на психологічних тренінгах, бесідах, ігрових методах, прогностичному майбутньому, творчому розвитку дитини.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ГРУПАМИ РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

2.1. Основні напрямки роботи з дітьми групи ризику в закладах освіти в умовах війни

Розглянемо основні напрямки роботи з дітьми групи ризику в закладах освіти в умовах війни. Зокрема, робота соціального педагога у закладі освіти включає у себе діагностичну, профілактичну, консультаційну та ін. види діяльності. Діагностична діяльність соціального педагога в загальноосвітньому закладі передбачає здійснення соціально-педагогічної діагностики, яка містить:

- виявлення дітей «групи ризику» за медичними, соціальними, поведінковими показниками (розробка соціального паспорту класу);

- вивчення найбільш близького соціального оточення учня, умов родинного виховання: складу сім'ї, культурного рівня батьків, матеріально-побутових умов життя дитини, характеру взаємин між членами родини;

- встановлення соціального статусу дитини в колективі, його ставлення до однолітків, характеру взаємовпливу, специфіки соціальної поведінки;

- підтвердження певного неблагополуччя в життєдіяльності і поведінці учня[27, с. 58].

На основі діагностики здійснюється аналітична робота, що полягає в аналізі комплексу наявних даних, ймовірних причин неблагополуччя дитини, особливостей її дезадаптації, розробці індивідуальних планів роботи з дитиною задля надання комплексної (соціально-психолого-педагогічної) допомоги в її особистісному розвитку, успішній самореалізації [8, с. 25].

Профілактична робота засновується на особистісному підході до її організації, тобто встановленні пріоритету особистості, застосуванні демократичного стилю комунікації суб'єктів соціально – педагогічної профілактики, гуманізації соціально-педагогічного процесу. У його реалізації важливого значення набуває ставлення до вихованця як до особистості,

відповідального суб'єкта особистого соціального розвитку, взаємодія на базі суб'єкт-суб'єктних відносин, визнанні прав дитини на вільний соціальний вибір, волевиявлення, визнання його як суб'єкта діяльності. Одним із основних завдань соціально-педагогічної профілактичної роботи є розвиток кращих якостей особистості, мобілізація її внутрішніх сил на подолання шкідливих звичок, проявів негативної поведінки й формування потреби в самовихованні.

До соціально-профілактичного напрямку роботи соціального педагога з дітьми «групи ризику» входять:

- висвітлення основ правової відповідальності;
- соціально-психологічна просвіта учасників освітнього процесу (педагогів, учнів, батьків);
- діяльність шкільної ради профілактики правопорушень;
- виявлення родин, у яких проявляється асоціальна поведінка батьків, присутній несприятливий психологічний клімат;
- формування в школярів відповідального ставлення до власного здоров'я;
- співпраця зі службою у справах неповнолітніх, кримінальною міліцією, медичними закладами, Центром соціальних служб для дітей та молоді, Центром дитячої творчості тощо [8, с. 25].

Консультативна діяльність соціального педагога в закладах загальної середньої освіти визначається як різновид соціальної послуги, організований процес комунікації, де соціальний педагог інформує та надає психолого-педагогічну підтримку учнів, батьків, класних керівників, педагогів, задовольняючи їх запити чи вирішуючи проблеми звернення. В цьому контексті вагомим значенням набуває консультування учнів «груп ризику» щодо питань подолання труднощів соціально-педагогічного характеру [47, с. 103].

Загалом консультативна робота соціального педагога щодо дітей з «групи ризику», передбачає три вектори діяльності.

1. Організація родинного консультування з метою соціально-психологічної підтримки:

- відновлення виховних можливостей сім'ї, зростання психолого-педагогічної компетентності батьків;
- допомога в організації діяльності дитини поза межами освітнього закладу, індивідуальна підтримка в вихованні;
- превенція асоціальних проявів, жорстокого відношення до дітей.

2. Консультації педагогічного колективу з метою допомогти вчителю зрозуміти важливі проблеми учнів:

- допомога учням у вирішенні проблем соціально-допустимим шляхом;
- надання рекомендацій стосовно організації педагогічно доцільного комунікативного процесу, здійснення індивідуального підходу до навчання та виховання;
- ознайомлення з ситуаціями, що спричиняють дезадаптивну поведінку;
- проведення психолого-педагогічних консиліумів.

3. Консультування учнів задля розв'язання низки питань:

- формування у підлітків здатності до аналізу особливостей власного характеру, розпізнавання і попередження небезпечних ситуацій, розширення можливостей застосування варіантів поведінки у складних ситуаціях;
- розкриття їх особистих можливостей, залучення до суспільно-корисних справ, вихід на адекватні способи саморегуляції, види діяльності;
- виховання етично-правової переконливості [8, с. 25–26].

До структури корекційно-розвивальної роботи, здійснюваної соціальним педагогом, входить:

- застосування групової психокорекції, рольових ігор, корекції дезадаптивної поведінки методом психологічного тренінгу;
- залучення учня до соціально-корисних видів діяльності (позакласна та позашкільна робота, громадські доручення, робота в дитячих громадських організаціях, факультативах, гуртках);

- гуманізація міжособистісних відносин в класному колективі для нівелювання ізоляції дезадаптованих дітей;

- надання індивідуальної підтримки в значущій діяльності, заповнення прогалів у знаннях, формування ситуацій успіху під час навчального процесу;

- сімейна психотерапія.

До структури реабілітаційної діяльності соціального педагога входить:

- соціально-психологічна підтримка підлітків та їх батьків;

- соціально-педагогічна реабілітаційна роботи з учнями та їх найближчим оточенням: охорона прав, соціальний захист та опіка, попередження бездоглядності, відновлення соціального статусу, дотримання темпів психофізичного та особистісного розвитку дитини, подолання шкільної та родинної дискримінації, гармонізація індивідуального розвитку, формування позитивного «Я» образу;

- направлення для консультування до закладів охорони здоров'я з метою надання медико-педагогічної реабілітації [8, с. 26].

Таким чином, робота соціального педагога з учнями, що належать до «групи ризику», є доволі різноманітною та охоплює основні напрями діяльності даного фахівця.

2.2. Особливості роботи соціального педагога з дітьми груп ризику

Виявлення дітей, які мають соціально-емоційні проблеми, відбувається під час вивчення специфіки учнівського контингенту або після отримання сигналу стосовно проблеми від самого учня, вчителя, батьків або інших представників найближчого оточення дитини. Виконання цього завдання здійснюється у співробітництві з класними керівниками, які розробляють соціальні паспорти класів.

Після виявлення учнів «групи ризику» психологічна служба загальноосвітнього навчального закладу спільно з класними керівниками переходить до збору додаткової інформації про особливості соціально-

психологічних умов, в яких перебуває та чи інша дитина. Таке поглиблене дослідження покликане встановити первісну причину, яка спричинила певний негативний прояв в поведінці. Для збору інформації проводяться бесіди з учителями, які викладають у цьому класі, бесіди з батьками; здійснюється вивчення особливостей психофізіологічного розвитку дитини, даних про успішність учня, аналіз проблем у навчанні вивчення специфіки статусу дитини в учнівському колективі. Соціальний педагог разом з практичним психологом визначають позитивні та негативні впливи на особистість дитини, вікові, індивідуальні особливості дітей, їх здібності, інтереси, ставлення до школи, навчання, їх соціальні зв'язки.

По завершенні аналізу зібраної інформації психолог і соціальний педагог разом мають можливість сформулювати гіпотезу стосовно виявлених проблем дитини: соціальних; проблем емоційно-вольової сфери; проблем інтелектуальної сфери; проблем особистісної сфери; проблем соматичного характеру.

Такий скринінг дозволяє впроваджувати психологічний та соціальний супровід з огляду на індивідуальні особливості учнівського контингенту і відстежувати його ефективність, що сприяє зростанню якості здійснюваної роботи. На основі отриманих даних соціальний педагог спільно з практичним психологом, соціальним педагогом, класним керівником, заступником директора з виховної роботи формують загальний план індивідуального психолого-педагогічного супроводу учня «групи ризику».

Для реалізації такого супроводу необхідно обов'язково повідомити батькам про цілі, зміст, форми роботи з учнем. Соціальний супровід здійснюється через надання дитині різних видів психологічної підтримки, консультування, захисту інтересів дитині в органах державної влади. Тривалість соціального супроводу кожної дитини залежить від обсягу проблем, які існують, рівня розвитку адаптаційних можливостей дитини, її здатності самостійно подолати труднощі, рівня розвитку зв'язків дитини з мікро-і макросередовищем. Соціальний педагог має бути основним посередником між

дитиною і вчителями, класним керівником, адміністрацією, представниками державних органів, а також інколи і батьками або опікунами. Позиція соціального педагога щодо дитини, яка потрапила в складну життєву ситуацію, має бути активною [8, с. 22–24].

Соціальний педагог у своїй діяльності робить акцент на корекційно-реабілітаційній і профілактичній роботі з учнями «групи ризику». Така робота здійснюється спільно з класним керівником. Успішність соціально-педагогічної профілактики зумовлена:

- чітким розподілом функцій між школою, сім'єю, громадськістю, позашкільними установами, адміністративними органами тощо;

- розподілом ролей, обов'язків при плануванні роботи й впровадженні конкретних заходів;

- розробкою системи заходів, скерованих на реалізацію програми соціального розвитку особистості або певних її якостей, здійснення цивільного виховання, розумового й морального розвитку школярів;

- орієнтацією системи роботи на особистість;

- забезпеченням залучення учнів у референтні групи й активне шкільне життя.

Ефективність соціально-педагогічної профілактичної роботи залежить від співпраці всіх її учасників, наявності позитивного морально-психологічного клімату в школі та сім'ї, своєчасного обліку особистих і типологічних особливостей учнів, індивідуального добору методів, змісту, форм профілактичної роботи з ними [27, с. 271–272].

Загалом індивідуальна робота з учнями «групи ризику» відбувається за наступним алгоритмом.

1. Вивчення «особистої справи» дитини з подальшим аналізом та зі збором інформації.

2. Діагностика дитини, що завершується добром корекційних методик.

3. Індивідуальна робота (цикл бесід) із учнем.

4. Проведення бесід з учасниками освітнього процесу, з однолітками дитини.

5. Заповнення психолого-педагогічної характеристики дитини.

6. Корекційна робота.

Психокорекційна робота з дітьми «групи ризику» засновується на формуванні в них особистісних настановлень із різною модальністю, зокрема:

- реальне «Я» (уявлення дитини про те, якою вона є в цей час);
- ідеальне «Я» (уявлення дитини про те, якою вона хоче бути, які здібності прагне сформувати; уявлення дитини про те, якою бачать її оточуючі).

У роботі з школярами акцентується увага на тому, як зростаюча особистість уявляє себе, якою може бути та якою хотіла б стати, що є вагомим умовою її гармонійного розвитку [63, с. 28].

Таким чином, ефективність роботи соціального педагога обумовлюється співпрацею з іншими учасниками виховного процесу, фахівцями. В той же час він має концентруватися на особистості дитини, вести пошук ефективних шляхів її підтримки та захисту.

2.3. Розробка програм соціально-педагогічної роботи з групами ризику

Одним із ключових аспектів соціально-педагогічної роботи з дітьми груп ризику є підготовка програми такої роботи, яка дозволяє соціальному педагогу структурувати свою роботу та досягти більшого результату. Соціальний педагог спільно з іншими членами педагогічного колективу виявляє учнів, віднесених до «групи ризику», наявні проблеми та явища, які потребують посиленої уваги та корекції. На основі зібраної інформації розробляються програми впливу, орієнтовані на вирішення певних проблем. Вони можуть мати різний характер: бути індивідуальними (соціально-педагогічний супровід), груповими, комплексними, зосереджуватися навколо певного негативного явища тощо. Наприклад, програми індивідуальної роботи з підлітками, що

мають певні залежності, можуть розроблятися й втілюватися соціальним педагогом тільки під контролем наукового консультанта – фахівця, що спеціалізується на темі залежностей (лікаря-нарколога, відповідного психолога).

Соціальна програма є частиною соціальної технології. Л. Завацька вказує, що складання програми соціальним педагогом полягає у розробці технології своєї діяльності в конкретному випадку. Соціальний педагог повинен бути компетентним щодо індивідуальної програми, яка враховує особливості дитини, характер проблеми та ін. [23, с. 32]. Програми групової роботи можуть мати інформаційно-пропагандистський, рольовий, ігровий, діловий, дозвільний характер, спрямовуватися на формування стійкого позитивного ставлення до власного здоров'я й негативного відношення до факторів, які його руйнують [40, с. 111].

Соціальні педагоги в контексті своєї діяльності розробляють профілактичні програми, що становлять собою спеціально розроблений комплекс (систему) заходів, скерованих на попередження певної соціальної проблеми (чи декількох взаємопов'язаних між собою проблем). Профілактичні програми надають можливість у повній мірі застосувати технологію комплексної соціальної профілактики. Зазвичай програма передбачає дії у різних напрямках профілактики та долучення до її реалізації фахівців різних спеціальностей, співробітництво установ та організацій, що задіяні у попередженні проблеми.

Також ефективна профілактична програма повинна містити чотири взаємопов'язаних процесуальних складових, що відображаються у плані її реалізації в залежності від виду профілактики та рівня вмотивованості учасників стосовно участі у програмі та щодо трансформації власної поведінки:

- когнітивну (зростання рівня по інформованості, формування системи знань);
- діяльнісну (формування навичок безпечної поведінки);

- ціннісну (формування цінності здоров'я, здорового способу життя, усвідомлення важливості застосування безпечних поведінкових стратегій);
- емоційну (формування умінь регулювати власні емоції, адекватно висловлювати почуття).

Окрім того, існує ще два необхідних блоки, які підтримують програму. З їх допомогою формується безпечне здоров'я зберігаючи середовище та сприятливі умови для зміни небезпечної поведінки:

- блок А – розвиток альтернативної діяльності;
- блок Б – створення підтримуючого середовища[20, с.98].

Для прикладу ми розробили стислу, узагальнену програму для підлітків, що важко виховуються, мають прояви асоціальної поведінки «Я у навколишньому світі».

Цільова група: учні 9–11 класів.

Форми роботи: групова.

Умови участі: учні добровільно погоджуються на роботу в групі, приймають правила поведінки, обумовлені для групових занять.

Особливості програми. Програма покликана доторкнутися різних сфер життя школярів віком 15–17 років, формувати їх внутрішній психологічний баланс, впевненість в собі, важливі ціннісні орієнтири, тим самим зменшуючи прояви небажаної, асоціальної та небезпечної поведінки. Програма розрахована на 12 занять з різним тематичним наповненням.

Завдання програми:

- формування навиків соціально доцільної, безпечної поведінки;
- розвиток вмінь адекватного поводження в різних життєвих ситуаціях;
- формування самоповаги, впевненості у власних силах, прагнення зберегти власне здоров'я;
- становлення адаптивних здатностей учнів.

Очікувані результати:

- нівелювання проявів негативної, асоціальної поведінки;

- досягнення позитивних психологічних змін в особистості підлітків: поява цілеспрямованості, самоповаги, усвідомлення життєвих цінностей;
- подолання проявів суспільної ізоляції учасників;
- подолання наслідків конфліктних ситуацій, пов'язаних з підлітками;
- становлення життєвих орієнтирів учасників.

Основні методи та прийоми роботи:

- рольова гра;
- тренінгові вправи;
- мозковий штурм;
- ситуативні вправи;
- обговорення та рефлексія поданої інформації.

Тематика занять у рамках розробленої програми та форми їх проведення наведені у табл. 2.1., укладеній на основі авторської розробки узагальненої програми для підлітків, що важко виховуються та мають прояви асоціальної поведінки «Я у навколишньому світі»:

Таблиця 2.1

Тематика занять, форма їх проведення

№ п/п	Тематика заняття	Форма проведення
1.	«Структура мого «Я». Самодослідження»	Тренінг з елементами самодіагностики
2.	«З чого починається самоповага і що вона собою являє»	Тренінг
3.	«Я і оточення. Правила спілкування та навіщо вони потрібні»	Тренінг
4.	«Сім'я, друзі, школа. Три виміри мого життя»	Тренінг
5.	«Чому здоров'я таке важливе». Зустріч з лікарем.	Усний журнал, зустріч
6.	«Кроки до здоров'я»	Практичне заняття
7.	«Що у світі є цікавого?»	Практичне заняття
8.	«У чому сенс життя?»	Тренінг, дискусія
9.	«Моя самореалізація. До чого я прагну?»	Тренінг
10.	«Працівник, майстер, професіонал. Де реалізувати себе? Зустріч з представником	Тренінг, зустріч

	Центру зайнятості».	
11.	Відвідування місцевого виробництва	Екскурсія
12.	«Що далі? Формування життєвих перспектив»	Тренінг

Джерело: розроблено автором

Таким чином, програма передбачає розгляд різних життєвих питань, які в сукупності мають сфокусувати підлітків на своїй особистості, здоров'ї, власному життєвому шляху та перспективах. Учасники набувають низку нових, корисних навиків, мають можливість осмислити свою поведінку та вчинки, набути корисного досвіду спілкування.

Висновки до розділу 2

Соціальний педагог в своїй діяльності виконує чимало функцій, на базі яких окреслюється низка основних напрямів його роботи, кожен з яких так чи інакше торкається взаємодії з учнями «групи ризику». Діагностика дозволяє виявити таких школярів, встановити особливості їх життєдіяльності, а завдяки аналітичній роботі зібрані дані аналізуються, розробляються плани роботи з дітьми. Важливе значення в роботі соціального педагога має соціально-педагогічна профілактика. Вона передбачає реалізацію особистісного підходу до учня. Соціально-педагогічна профілактика полягає у застосуванні системи превентивних дій, орієнтованих на розвиток умінь і навичок розбудови соціальних взаємин, попередження ізольованості дитини, її асоціальної поведінки.

Соціальний педагог також здійснює необхідне соціальне консультування як учнів, батьків, так і педагогічного колективу. До соціально-патронажного напрямку його роботи входить надання соціальної підтримки, опіки і патронажу дітей з вразливих категорій. Соціальний педагог здійснює також корекційно-розвивальну роботу, що передбачає індивідуальну та групову взаємодію з учнями «групи ризику», виховання в них певних якостей, та реабілітаційну діяльність з подолання наслідків певних негативних соціальних явищ. В

контексті «групи ризику» даний фахівець також реалізує профорієнтаційний, культурно - дозвілєвий та організаційно-методичний напрями своєї роботи.

Виявлення дітей «групи ризику», детальний збір інформації про них, розробку плану індивідуального психолого-педагогічного супроводу учня соціальний педагог здійснює в співпраці з практичним психологом, класними керівниками, вчителями, виступаючи при цьому сполучною ланкою між усіма учасниками виховного процесу.

Важливе значення для забезпечення ефективності роботи соціального педагога має розробка програм впливу, орієнтованих на вирішення певних проблем. Ці програми мають різний характер. Ефективна профілактична програма має містити когнітивну, діяльнісну, ціннісну та емоційну складові. Для прикладу нами була розроблена стисла, узагальнена програма для «важких» підлітків «Я у навколишньому світі».

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХІВ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ГРУПАМИ РИЗИКУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

3.1. Опис програми соціально-педагогічної роботи з дітьми групи ризику

Розглянемо програму для здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми групи ризику, а саме програма для «важких» підлітків «Я у навколишньому світі». У сучасних умовах важкими підлітками називають тих підлітків, чия поведінка різко відрізняється від загальноприйнятих норм та перешкоджає повноцінному вихованню. Тому часто до «важких» відносять підлітків, які істотно відрізняються за своїми індивідуальними особливостями або ж демонструють дезадаптивні ознаки поведінки [62, с. 67].

Важкі підлітки виявляють яскраво виражені симптоми соціальної дезадаптації: вони не володіють соціально прийнятними методами взаємодії з дорослими і однолітками, а рівень оволодіння основними видами діяльності (навчальної, трудової, ігрової, продуктивної) у них нижче вікової норми. Як наслідок, підлітки виявляються витісненими із соціального оточення, оскільки, суспільство прагне до сегрегації тих, хто має відхилення від соціальної норми. Це вказує на необхідність пошуку шляхів вирішення поставленої проблеми.

Мета комплексу заходів: організація соціально-педагогічної діяльності із важкими підлітками в умовах установи додаткової освіти.

Завдання комплексу заходів:

- розвиток соціальної компетенції підлітків, до якого входить підвищення впевненості у собі та формування інтересу до соціального життя;
- розвиток громадянсько-патріотичної свідомості у межах національно-громадянське виховання.

Для вирішення поставлених завдань нами було розроблено комплекс заходів, що включає:

- інформаційне просвітництво;

- програму національної - ідентичності;
- програму розвитку впевненості у собі та формування ціннісних орієнтацій підлітків;

- програму підвищення соціальної компетенції підлітків.

Очікувані результати реалізації комплексу заходів:

- підвищення інтересу до соціального життя, сформованість почуття причетності до життя суспільства, сформованість громадянсько-патріотичної позиції;

- підвищення впевненості у собі, підвищення самооцінки, сформованість ціннісних орієнтацій;

- сформованість соціальної компетенції підлітків.

Відтак, комплекс заходів соціально-педагогічної діяльності з важкими підлітками в умовах установи додаткової освіти включає 4 модулі.

1. Інформаційна освіта.

Ціль: формування відповідальності у підлітків за свої вчинки.

Завдання:

- дати інформацію про правопорушення та відповідальність, яка настає за ними;

- дати інформацію про шкоду наркотиків, тютюнопаління, алкоголю;

- сформувані установки на здоровий спосіб життя.

Заходи модуля «Інформаційна освіта» представлено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Модуль «Інформаційна освіта»

№	Назва заходу	Форма	Засоби
1.	Підліток. Правопорушення та відповідальність	Екскурсія до районного ОМВС	Розмови з фахівцями у рамках єдиного дня профілактики
2.	«Вмій сказати – «Ні!»»	Допомога у подоланні схильності до вживання ПАР та тютюнокуріння	Круглий стіл Виготовлення плакатів Перегляд та обговорення відеороликів Бесіди зі спеціалістами.

			Тренінг «Вміє сказати «Ні!»
3.	«Здоровим бути – здорово!»	Пропаганда здорового способу життя	Листівки. Буклети. Оформлення інформаційного стенду
4.	«Покоління XXI століття»	Інформаційно-просвітницький кластер	Бесіда, зустріч з представниками психологічного центру

Джерело: укладено автором

2. Модуль «Громадянсько-патріотичне виховання».

Мета: формування правильного уявлення про Батьківщину та почуття причетності до долі своєї країни; формування активної громадянської позиції; залучення до цінностей демократичного громадянського суспільства; соціалізація підлітків; розвиток національної-ідентичності.

План проведення модуля «Програма громадянсько-патріотичного виховання» подано у Додаток А.

План проведення модуля «Програма розвитку впевненості у собі та формування ціннісних орієнтацій підлітків» представлений у Додатку Б.

Передбачуваним результатом освоєння цієї програми буде: формування адекватної самооцінки, підвищення впевненості у своїх силах, розвиток навичок мети, сформованість позитивного ставлення до себе, розвиток навичок емпатії та рефлексії, усвідомлення особистісних ціннісних орієнтацій, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення.

4. Модуль «Розвиток соціальної компетентності».

У програму включено заняття з використанням арт-технік. Арт-терапевтичні вправи сприяють розвитку навичок взаємодії, зняття негативних емоційних станів, розвитку навичок саморегуляції та самоконтролю, підвищують впевненість у собі.

Загальний час проведення модуля – 18 годин. Модуль включає 9 занять, кожне заняття тривалістю 2:00.

Програма розвитку соціальної компетенції підлітків включає також блок роботи з батьками та педагогами.

Мета: інформування про індивідуально-психологічні особливості особистості важких підлітків та навчання ефективним способам взаємодії з ними.

Завдання:

- розпізнання та ідентифікація власних негативних емоційних станів, що виникають під час спілкування з важкими підлітками;
- навчання «ненаправленим» способам відреагування негативних емоцій та прийомів регуляції психічної рівноваги;
- зняття особистих та професійних затискачів та обмежень;
- освоєння методики контакту з важкими підлітками та вироблення стратегій поведінки.

План роботи з педагогами подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

План роботи з педагогами

№	Тема	Форма роботи
1.	Тяжкі підлітки, хто вони?	Тематична консультація
2.	Порушення міжособистісних відносин як фактор формування поведінки дітей і підлітків, що відхиляється.	Тематична консультація
3.	Світ моїх емоцій.	Семінар-практикум
4.	Життя без конфліктів.	Семінар-практикум

Джерело: укладено автором

Зміст роботи з батьками

Мета: створення психологічних умов для подолання батьківських обмежень та набуття батьками нового досвіду взаємодії із власними дітьми за допомогою практичного тренування комунікативних навичок.

Завдання:

- переосмислення ролі та позиції батька;

- взаєморозуміння та взаємоповагу прав та потреб один одного (батьків та дітей);
- зниження тривожності та набуття впевненості у собі;
- формування готовності обговорювати з дітьми всі спірні та конфліктні ситуації у сім'ї;
- вироблення ефективної поведінки.

План роботи з батьками подано у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

План роботи з батьками підлітків

№	Тема	Форма роботи
1.	Вікові особливості підлітків. Новоутворення підліткового віку.	Тематична консультація.
2.	Порушення внутрішньо сімейних відносин як фактор формування поведінки дітей і підлітків, що відхиляється.	Тематична консультація.
3.	Розвиток навичок безконфліктної взаємодії із підлітками.	Тренінг.
4.	Розвиток толерантності, емпатії.	Тренінг.

Джерело: укладено автором

Зміст спільної роботи педагогів, підлітків та батьків.

Мета: створення правової основи для захисту життя та здоров'я неповнолітніх, профілактики їхньої бездоглядності та правопорушень.

План спільної роботи з педагогами, підлітками та батьками представлений у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

План спільної роботи

№	Назва заходу	Форма	Засоби
1.	«Твоя безпека»	Акція	Розробка та розповсюдження інформаційних листівок.
2.	«Підліток та закон»	Акція	Розробка та розповсюдження інформаційних листівок.
3.	«Герої поруч»	Акція	Допомога ветеранам АТО / ООС.
4.	«Дорога добрих справ»	Естафета	Підготовка та роздача календарів з інформацією про шкоду куріння.

Джерело: укладено автором

Очікувані результати реалізації програми:

У підлітків:

- формування вміння контролювати свої емоції;
- формування навичок соціально підтримуючої та розвиваючої поведінки в сім'ї та у взаєминах з однолітками та дорослими;
- формування впевненості в собі.

У батьків: переосмислення ролі та позиції батька / матері, набуття батьками нового досвіду взаємодії з власними дітьми у вигляді практичного тренування комунікативних навичок.

У педагогів: розширення знань про індивідуально-психологічні особливості особистості важких підлітків, розвиток навичок ефективної взаємодії з підлітками.

Проведення повного комплексу заходів із підлітками сприятиме:

- підвищення інтересу до соціального життя, формування почуття причетності до життя суспільства;
- формування ціннісних орієнтацій;
- підвищення впевненості в собі, підвищення самооцінки;
- формування цивільно-патріотичної позиції;
- розвитку соціальної компетенції.

Очікувані результати реалізації програми:

1. Стабільний позитивний емоційний стан учнів.
2. Адекватна самооцінка учнів.
3. Високий та стабільний рівень стресостійкості учнів
4. Низький показник схильності підлітків до поведінці, що відхиляється від норми.
5. Позитивний рівень добробуту взаємин у класних колективах, з батьками, низький рівень конфліктності.
6. Застосування навичок критичного мислення у різних життєвих ситуаціях.

Компетенції, що формуються: комунікативна; рефлексивна, що дозволяє здійснювати самоконтроль, саморегуляцію та саморозвиток власної особистості; ціннісно-смилова; компетенції особистісного вдосконалення; соціальна.

Критерії визначення рівня досягнення запланованих результатів:

1. Розвиток основних комунікативних навичок.
2. Володіння прийомами самопрезентації групи, коїться з іншими людьми.
3. Розширення та поглиблення самопізнання.
4. Вміння моделювати саморозвиток.
5. Вміння приймати конструктивні рішення у складних та проблемних ситуаціях спілкування.
6. Володіння навичками саморегуляції.
7. Розвиток рефлексивних умінь.
8. Сформованість уявлень про можливі наслідки своєї поведінки та поведінки інших людей, знання етикету, сформованість умінь аналізувати та оцінювати ситуацію.
9. Побудова адекватної Я-концепції.

Інструменти оцінки ефективності програми: бесіда, спостереження, тестування, діагностичні методики.

Механізм відстеження результатів реалізації програми:

У рамках роботи за програмою проводиться: вхідна та вихідна діагностика; спостереження психолога за змінами у поведінці, словах учнів, способи вирішення труднощів спілкування. Можлива як довільна форма спостереження, так і спостереження за певними критеріями.

Вивчення емоційно-особистісних особливостей підлітків здійснюється з використанням методики Люшера та тесту шкільної тривожності Філіпса. За методикою Філіпса протягом усієї програми проводиться три зрізи:

- Перший зріз дає можливість визначити основні проблеми дитини в навчальному процесі;

- 2-й зріз показує правильність обраних методів роботи та динаміку психологічного процесу;
- 3-й зріз відображає зміни в емоційному стані дитини та результати роботи фахівця.

Отримані дані дозволяють на початковому етапі виявити поле проблем підлітків та визначити подальшу стратегію діяльності фахівців.

3.2. Методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної роботи з групами ризику в закладах освіти

На основі розробленої соціально-педагогічної програми для корекції поведінки учнів, що належать до категорії «важкі підлітки», сформулюємо також методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної роботи з групами ризику в закладах освіти.

Установа додаткової освіти для дітей та підлітків – це тип освітньої установи, основною метою якого є розвиток мотивації особистості до пізнання та творчості, реалізація додаткових освітніх програм та послуг на користь особистості, суспільства, держави [10, с. 17].

Нині із підвищенням кримінальної активності, що загострюється у міру погіршення економічної та безпекової ситуації в країні, особливо актуальним стає забезпечення зайнятості дітей та підлітків у рамках діяльності установ додаткової освіти.

Форми додаткової освіти різноманітні. На сьогодні додаткова освіта розвивається та реалізує додаткові освітні програми з восьми основних напрямків: художній; природно-науковий; культурологічний; соціально-педагогічний; технічний; військово-патріотичний; туристично-краєзнавчий та фізкультурно-спортивний.

Діяльність установи додаткової освіти як одна з форм виховних організацій з одного боку призначена для забезпечення рівних можливостей виховання всіх членів суспільства, з другого боку – для реалізації кожним своїх потенційних можливостей. Будучи інститутом соціального виховання, установа

додаткової освіти не може бути осторонь соціально-педагогічних проблем суспільства в цілому, мікросоціуму або окремої дитини або підлітка [11, с. 30].

Слід зазначити, що сфера освіти загалом, і сфера додаткової освіти дітей зокрема, дедалі більше сприймаються як сфера послуг (послуг специфічних, що з формуванням особистості, відтворенням інтелектуальних ресурсів, передачі цінностей культури). Додаткова освіта це один із засобів соціалізації неповнолітніх.

Саме їх існування та організація життєдіяльності в них дітей та підлітків вже соціально-педагогічно, оскільки дозволяє організувати дозвілля дітей, залучити їх до організованих форм дозвільної діяльності у формалізованих групах, що є альтернативою неорганізованому дозвіллю дітей, що створює ризик появи соціально-педагогічних проблем.

У цей час спостерігається проблема, така, при якій дозвілля важкого підлітка поза школою обмежується дискотеками та рідкісними святами. На тлі різкого зниження виховного впливу сім'ї та її ролі у соціалізації важких підлітків зниження можливостей для їх виховання за місцем проживання призводить до серйозних соціальних наслідків: зростання асоціальних неформальних підліткових груп, збільшення кількості важких підлітків, що вживають алкоголь і наркотики; масова бездоглядність неповнолітніх.

Соціальна самотність у важких підлітків, пов'язана з сімейними проблемами, коли підліток не знаходить підтримки та опори в сім'ї, або з індивідуальними особливостями, коли він має проблеми при спілкуванні з дорослими або однолітками, також стала нині серйозною проблемою, що впливає на самопочуття та здоров'я підлітка, з його соціалізацію.

Важливо відзначити, що організація роботи установи додаткової освіти – це міжвідомча задача, що включає в себе і питання виховання, і соціально-педагогічної діяльності з певними категоріями важких підлітків [61, с. 211].

Найважливішою функцією у роботі з важкими підлітками в установі додаткової освіти виступає організація соціально-педагогічної діяльності, метою організації якої можуть бути [13, с. 14]:

- соціально-педагогічний захист тяжких підлітків;
- запобігання міжособистісним конфліктам, формування позитивних відносин між людьми;
- розвиток здібностей та інтересів особистості, захист його прав;
- формування та розвиток особистісних якостей важкого підлітка, необхідні позитивної життєдіяльності;
- збільшення ступеня самостійності важких підлітків, їх здатності контролювати своє життя і вміння самостійно вирішувати проблеми, що виникають;
- створення умов, у яких важкі підлітки можуть максимально проявити свої потенційні можливості;
- адаптація чи реадаптація важких підлітків у суспільстві;
- компенсація дефіциту спілкування у школі, сім'ї, серед однолітків;
- додаткова освіта, здобута відповідно до їх життєвих планів та інтересів.

Соціально-педагогічна діяльність із важкими підлітками в установі додаткової освіти надає широкі можливості для розвитку їх творчих здібностей у різних видах діяльності та галузях знань, а також при організації культурно-дозвільної діяльності. Аналіз досвіду роботи дозволяє визначити пріоритетні напрямки діяльності соціально-педагогічної діяльності [10, с. 37]:

- залучення важких підлітків, батьків, громадськості до організації та проведення соціально-педагогічних заходів, соціально-значущих акцій (в об'єднаннях, за місцем проживання, у рамках діяльності додаткової освіти);
- вивчення, проведення діагностики, розвиток умінь вирішення конфліктних ситуацій, самостійного вирішення проблем, пошуків шляхів із важких життєвих ситуацій, які зачіпають інтереси підлітка, на ранніх стадіях розвитку з метою запобігання правопорушенням;
- індивідуальне та групове консультування важких підлітків, батьків, педагогів з питань вирішення проблемних ситуацій, конфліктних ситуацій,

виявлення запитів, потреб розробка заходів допомоги конкретним учням із залученням фахівців із відповідних організацій;

- пропаганда та роз'яснення прав та обов'язків для важких підлітків та членів їхньої сім'ї;

- вирішення практичних питань забезпечення навчально-виховної діяльності поза учбовим процесом у рамках системи додаткової освіти;

- організація колективної діяльності для важких підлітків;

- проведення літніх профільних змін (трудових, творчих, дозвільних, спортивних);

- організація культурно-дозвільної діяльності важких підлітків.

Соціально-педагогічна діяльність у рамках додаткової освіти є адресною, спрямованою на вирішення проблем конкретного підлітка. Усі напрями соціально-педагогічної діяльності із важкими підлітками в установі додаткової освіти сприяють вирішенню індивідуальних проблем особистості, що виникають у процесі соціалізації, інтеграції у суспільство, за допомогою вивчення особистості підлітка та навколишнього середовища, складання індивідуальної програми допомоги, тому вона локальна, обмежена тим тимчасовим проміжком, протягом якого вирішується проблема.

Таким чином, установа додаткової освіти об'єктивно більш пристосована для реалізації завдань соціально-педагогічної діяльності, ніж школа. Це пов'язано з психолого-педагогічними особливостями взаємодії підлітка та дорослих, а також з відсутністю державних стандартів, що дозволяє педагогічному колективу закладу та педагогам додаткової освіти самостійно планувати свою діяльність, коригувати програми додаткової освіти з урахуванням індивідуальних векторів розвитку учнів.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дослідження розроблено соціально-педагогічну програму для роботи з «важкими» підлітками як групою ризику. З'ясовано, що

важкі підлітки виявляють яскраво виражені симптоми соціальної дезадаптації: вони не володіють соціально прийнятними методами взаємодії з дорослими і однолітками, а рівень оволодіння основними видами діяльності (навчальної, трудової, ігрової, продуктивної) у них нижче вікової норми. Це вказує на необхідність пошуку шляхів вирішення поставленої проблеми, зокрема й корекцію наявних труднощів адаптації підлітків за допомогою соціально-педагогічної роботи.

Розроблена соціологічна система має на меті організацію соціально-педагогічної діяльності із важкими підлітками в умовах позашкільного освітнього простору. Комплекс заходів включає інформаційне просвітництво, програму розвитку національної ідентичності, програму розвитку впевненості у собі та формування ціннісних орієнтацій підлітків, програму підвищення соціальної компетенції підлітків.

Загалом, позашкільний освітній простір об'єктивно більш пристосована для реалізації завдань соціально-педагогічної діяльності, ніж школа. Це пов'язано з психолого-педагогічними особливостями взаємодії підлітка та дорослих, а також з відсутністю державних стандартів, що дозволяє педагогічному колективу закладу та педагогам додаткової освіти самостійно планувати свою діяльність, коригувати програми додаткової освіти з урахуванням індивідуальних векторів розвитку учнів.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити психолого-педагогічні характеристики «важких» підлітків, виявити психологічні причини відхилення у поведінці «важких» підлітків, які полягають у добробуті сім'ї, у соціальній обстановці, у його індивідуальних особливостях. Дослідження дозволяє зробити висновок про те, що вікові особливості важких підлітків, суперечливість і неадекватність їхніх дій і вчинків, бажань та можливостей, за відсутності теплих, довірчих відносин із значними дорослими та колективом однолітків можуть спровокувати труднощі поведінки та спілкування, складності у школі та вдома. Відтак, такі підлітки становлять одну з категорій груп ризику серед дитячого та юнацького населення держави.

Соціально-педагогічна діяльність постає як реалізації потенційних можливостей соціуму, використовуване у сфері дозволу виникаючих в особистості проблем поточного і хронічного характеру. Соціально-педагогічна діяльність спрямована на зміну обставин у житті підлітка, що негативно впливають на нього. Соціально-педагогічна діяльність сприяє створенню обстановки психологічного комфорту та безпеки особистості, забезпеченню охорони життя та здоров'я, встановленню гуманних, морально здорових відносин у соціальному середовищі.

Установа додаткової освіти об'єктивно більш пристосована до реалізації завдань соціально-педагогічної діяльності, ніж школа. Це пов'язано з психолого-педагогічними особливостями взаємодії підлітка та дорослих (добровільність, диференціація за інтересами тощо), а також, з відсутністю державних стандартів, що дозволяє педагогічному колективу установи та педагогам додаткової освіти самостійно планувати свою діяльність, коригувати програми додаткової освіти з урахуванням індивідуальних векторів розвитку учнів.

На нашу думку, пріоритетними напрямками соціально-педагогічної діяльності в рамках системи додаткової освіти під час роботи з важкими

підлітками мають бути: робота з розвитку впевненості у собі підлітків; цивільно-патріотичне виховання підлітків; розвиток соціальної компетентності підлітків.

З метою визначення спрямованості та змісту соціально-педагогічної діяльності з важкими підлітками в рамках системи додаткової освіти було проведено діагностичне дослідження особливостей соціалізації важких підлітків. Основними напрямками соціально-педагогічної діяльності мають стати розвиток соціальної компетенції підлітків; підвищення впевненості в собі; формування інтересу у підлітків до соціального життя.

Для вирішення поставлених завдань нами було розроблено комплекс заходів. Мета комплексу заходів: організація соціально-педагогічної діяльності із важкими підлітками за умов установи додаткової освіти. Завдання комплексу заходів включають розвиток соціальної компетенції підлітків; підвищення впевненості в собі; формування інтересу у підлітків до соціального життя через становлення цивільно-патріотичної свідомості. Для вирішення поставлених завдань у роботі розроблено комплекс заходів, що включає інформаційне просвітництво; програму цивільно-патріотичного виховання; програму розвитку впевненості у собі та формування ціннісних орієнтацій підлітків; програму підвищення соціальної компетенції підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Т. Критерії та показники сформованості професійної компетентності соціального педагога. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр.* Рівне: РДГУ, 2017. Вип. 6. С. 218–225.
2. Абрамович Т. Особливості професійної компетентності соціального педагога. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ: зб. наук. пр.* Рівне, 2014. Вип. 2 (12). С. 6–13.
3. Агарков О. Особливості діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми в навчальному закладі інтернатного типу. *Соціологія*, № 12 (104), грудень, 2013. С. 26–30.
4. Актуальні проблеми соціально-педагогічних досліджень. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців. 17 травня 2016 року / За редакцією М.П. Васильєвої.* Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. 136 с.
5. Алексєнко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. *Український соціум.* Київ, 2008. С. 63–67.
6. Атрошенко Т., Фрунза В. Соціально-профілактична робота з підлітками «групи ризику» в закладі середньої освіти. *II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах», 2021.* Дніпро.
7. Басюк Н., Гужанова Т., Рудницька Н. Формування соціальної компетентності молодших школярів у навчально-виховному процесі початкової школи. *Проблеми освіти: зб. наук. праць.* (84). 2015. С. 10–14.
8. Бею Ю. *Превентивна робота соціального педагога в умовах НУШ:* автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. 231 «Соціальна робота». Миколаїв, 2021. 14 с.
9. Благодир А. Соціальні ризики як обставини, що тягнуть за собою виникнення соціально-забезпечених відносин. *Соціальне та пенсійне право.* 2011. №1. С. 5–12.

10. Бондарчук О. *Психологія девіантної поведінки: курс лекцій*. Київ: МАУП, 2006. 88 с.

11. Бочелюк В. Теоретичний аналіз важковиховуваності дитини як передумови віктимної поведінки. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 46(2). С.28–35.

12. Братко М. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 135. С. 67–72.

13. Вейландє Л. *Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф.дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»*. Одеса, 2005. 23 с.

14. Вплив війни на дітей. URL <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-children/> (дата звертання 15.08.2024)

15. Воронкевич Н. Модель ефективної взаємодії практичного психолога та соціального педагога в роботі з дітьми «групи ризику». *З досвіду корекційної роботи практичного психолога і соціального педагога з дітьми з девіантною та деліквентною поведінкою: посіб.* Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. С. 18–27. URL <https://lib.iitta.gov.ua/107251/1/424.pdf#page=21> (дата звертання 15.08.2024)

16. Губарева Д. Соціальна компетентність в умовах сучасної початкової школи України. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2020. № 1 (19). С. 27–32.

17. Демченко О. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії. *Збірник тез доповідей*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. 267 с.

18. Діти війни. URL <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звертання 15.08.2024)

19. Життя дітей під час війни. ЮНІСЕФ, 2024. URL [https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%](https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20)

[20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf.pdf](#) (дата звертання 15.08.2024)

20. Журавель Т. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: навч. посібник*. Київ: Академвидав, 2013. С. 85–101.

21. *З досвіду корекційної роботи практичного психолога і соціального педагога з дітьми з девіантною та деліквентною поведінкою: посіб / авт. кол.; упор. Ю.А. Луценко*. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 129 с.

22. Завацька Л., Рось Л. Основи корекційної роботи соціального педагога в загальноосвітніх закладах. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, 2006. С.101–104.

23. Завацька Л. *Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посібн. для ВНЗ*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.

24. Іванова І. *Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг): навч. посіб.* Київ: Університет «Україна», 2018, 302 с.

25. Карпенко Є. *Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських учених: навч. посібник*. Дрогобич: Посвіт, 2014. 152 с.

26. Ключко О. *Профілактика адиктивної поведінки дітей та молоді у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів: монографія*. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2013. 172 с.

27. Козирєв М. *Соціальна педагогіка: навчальний посібник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.

28. Козубовська І. В., Козубовський М. Р., Палкуш В. П. Організація сприятливого освітнього середовища для дітей групи ризику в США. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Говерла, 2023. №Вип. 2 (53). С. 56–60.

29. Кондрашова Л. Соціально-педагогічні основи профілактичної роботи з учнями «групи ризику». *Педагогіка вищої та середньої школи: Збірник наукових праць*. Кривий Ріг КДПУ, 2007. С. 265–274.

30. Короткий огляд ситуації з дотримання прав дітей груп ризику в Україні. Правозахисний центр «Поступ», 2010. URL <https://postup.lg.ua/korotkiy-oglyad-situaciyi-z-dotrimannya-prav-ditey-grup-riziku-v-ukrayini> (дата звертання 15.08.2024)

31. Красілова Ю. Особливості комунікації між дітьми в інклюзивному середовищі. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2019. №1 (5). С. 33–36.

32. Кубіцький С. *Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: Навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб.* Київ: Міленіум, 2015. 300 с.

33. Кудла М. Розвивальне освітнє середовище у початковій школі як фактор становлення успішної особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Зб. наук. праць*. 2020. №70. Т. 2. С. 95–99.

34. Лісовець О. Зміст соціально-педагогічної допомоги учням–жертвам булінгу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2022. №1 (50). С. 169–173.

35. Лукацька Я. Аналіз поняття «соціальна компетентність особистості» в українських та зарубіжних наукових працях. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2021. № 1 (21). С. 49–53.

36. Маліновська О., Демкович О. Соціальні програми та проекти як інструменти здійснення державної соціальної політики в умовах програмно-цільового методу організації бюджету. *Економіка та держава*. 2016. № 3. С. 61–64.

37. Манохіна І. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний

посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.

38. *Медіаосвіта соціальних педагогів* / Автори-укладачі: Г.Я. Майборода, М.М. Матвійчук. Навчально-методичний посібник. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2014. 90 с.

39. *Методи соціальної роботи: Навчальний посібник* / МОН України Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини; І.Г. Гончар. Умань: ВПЦ Візаві, 2018. 117с.

40. Онищук І., Романюк О. Соціально-педагогічні технології корекційної роботи з дітьми групи ризику. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. №5 (42). С. 109–113.

41. *Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику: метод. посіб.* / за заг. ред. Т.Алексєєнко. Київ: ТОВ «Задруга», 2017. 168 с.

42. Освіта молодих людей з вадами психофізичного розвитку як умова їхньої інтеграції в соціумі. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*. Черкаси, 2015. Вип. № 10 (343). С. 14–19.

43. *Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: монографія* / Р. Семенова, О. Музика, Д. Корольов та ін.; за ред. Р.О. Семенової. Київ-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

44. Пасічніченко А., Ковалевська Н. Сучасні уявлення про освітнє середовище як психолого-педагогічний феномен. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 9. С. 50–61.

45. *Перші кроки соціального педагога на шляху до професії: вступ до спеціальності: навчальний посібник* / за заг. ред. Л. Міщик. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. 338 с.

46. Підвальна Ю. Соціальна робота з «сім'ями групи ризику». *Наукові записки Центрально українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 167. С. 78–82. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_167_19 (дата звертання 15.08.2024)

47. Пожидаєва О. Базові аспекти, функції та напрями діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 100–105.

48. *Поственція суїциду (буліциду): робота з колективом закладу освіти: методичні рекомендації* / за ред. С. Чуніхіної, Л. Найдьоновой, Н. Умеренкової; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 76 с.

49. Пригун О. *Формування соціальної компетентності дітей «групи ризику» в освітньому середовищі: кваліфікаційна робота* / науковий керівник А. Лобанова. Кривий Ріг: КДПУ, 2022. 69 с.

50. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників в умовах формування загальноєвропейського освітнього простору. *Розвиток професіонала і професіоналізму: теорія і практика: зб. наук. пр.* / за заг. ред. С. П. Архипової. Черкаси, 2014. С. 30–36.

51. Рудкевич Н. *Методика соціально-педагогічної роботи: навчально-методичний посібник*. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.

52. *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.*; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. Кияниця, Ж. Петрочко. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

53. *Соціальна робота: реалії та виклики часу: навчально-методичний посібник*. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.

54. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 червня 2020 р.* / за заг. ред.: Нагірняка М. Львів: ЛДУ БЖД, 2020. 285 с.

55. *Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах: метод. рек.* / автори-упор. В. Панок, З. Гаркавенко, О. Карагодіна, А. Шапошнікова. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 76 с.

56. Столяренко О. Корекція поведінкових відхилень дітей групи ризику як особливий напрям діяльності класного керівника. *Наукові записки*

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Колюбінського. Серія: Педагогіка і психологія. 2014. №41.С. 135–139. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2014_41_33(дата звертання 15.08.2024)

57. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Харків, 20 листопада 2020 р. / за ред. М.П. Васильєвої. Харків: ХНПУ імені Г. Сковороди, 2020. 125 с.

58. Тимофєєва М. Соціальні ризики: визначення та класифікація. *Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові механізми розвитку економіки в умовах нестабільності»*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 149–150.

59. *Теорія та історія соціальної роботи: навчальний посібник* / уклад. О. Матрос; МОН України, Уманський державний пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань: Візаві, 2020. 244 с.

60. *Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія* / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль:Осадца Ю., 2018. 300 с.

61. Токарева Н., Шамне А., Макаренко Н. *Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія*. Кривий Ріг, 2014. 312 с.

62. Токарева Н., Шамне А. *Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ, 2017. 548 с.

63. Утвенко В. *Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб.* Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.

64. Фаріон М. Соціальні програми як прийоми реалізації соціальної політики. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 4. С. 54–62.

65. Холодецька Н. Робота з дітьми «групи ризику»: на допомогу початківцю. *Соціальний педагог*. 2010. № 5 (травень). С. 27–56.

66. Христюк О. *Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник*. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

67. Чернуха Н. Соціально-педагогічна робота в Україні: становлення, реалії, перспективи. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2019. №1 (5). С. 37–40.

68. Чубук Р. Професійна компетентність соціальних працівників в умовах парадигмальних змін. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2016. № 133. С. 254–258.

69. Чуйко О. Місія роль соціального педагога в розбудові освітнього середовища закладу освіти. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2019. №1 (5). С. 41–46.

70. Чуйко О. Психологічне благополуччя дитини: від методології оцінювання до прикладних практик. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2021. №1 (7). С. 62–66.

71. Швець Т. Соціально-педагогічні умови профілактики адиктивних виявів в учнівському середовищі. *Педагогічний альманах*. 2015. Випуск 27. С. 228–235.

72. Шеремет С., Пономарьов С. *Термінологічний глосарій у галузі прав людини та сфері протидії дискримінації*. Київ, 2011. С. 21–22.

73. Шпеник С. Діти групи ризику як об'єкт соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 21. С. 212–214.

74. Connolly M., & Harms, L. (2015). *Socialwork: From theory to practice*. Cambridge University Press.

75. Garvin C., Gutiérrez L., & Galinsky M. (Eds.). (2017). *Handbook of social work with groups*. Guilford Publications.

76. Maira Baltina. Social rehabilitation for disadvantaged families. *The Times of Science*. 2016. № 2. С. 17–26.

77. Sethi S. “Dimensionsofcorporatesocialperformance: Ananalyticframework”.*CaliforniaManagementReview*.Vol. 17.No. 1. P. 58–64.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зміст модуля «Інформаційна освіта»

Захід №1 – «Підліток. Правопорушення та відповідальність»

Мета: профілактика правопорушень та злочинів серед неповнолітніх, а також виховання правової свідомості учнів.

Завдання: надати допомогу у подоланні схильності до порушення соціальних правил. Підвищити грамотність із правового виховання.

Підліткам читається лекція про правопорушення, з'ясовується які вони самі можуть вчиняти правопорушення, а потім роз'яснюємо підліткам яка відповідальність може бути за це.

Проведено творчу роботу «Державна символіка». Учні виконують поробку «Герб України» з картону за допомогою покрокової інструкції виготовлення герба у мережі Інтернет.

При організації спортивної гри можна запросити до участі не лише підлітків, які відвідують центр, а й батьків. Після гри можна організувати «похідний обід» – спекти картоплю, посмажити хліб на багатті, учні можуть виконувати патріотичні чи будь-які улюблені пісні під гітару.

3. Програма розвитку впевненості у собі та формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Мета програми: розвиток впевненості у собі через формування ціннісних орієнтацій.

Завдання програми:

1. Розвиток навичок рефлексії, самопізнання.
2. Розвиток цілеспрямованості, самостійності.
3. Розвиток комунікативних навичок, здатність ефективної взаємодії з оточуючими.

4. Розвиток впевненості у собі, самоприйняття, формування адекватної самооцінки.

Загальний час проведення модуля – 36 годин. Модуль включає 9 занять, кожне заняття тривалістю 4:00.

Принципи проведення: довіра, щирість у спілкуванні; активність учня; творча позиція; діалогічність; усвідомлення поведінки.

Методи роботи: діалогові методи (розмова, обговорення); розвиваючі вправи та навчальні ігри; рефлексивні методи; рольові методи.

Передбачуваним результатом освоєння цієї програми буде: формування адекватної самооцінки, підвищення впевненості у своїх силах, розвиток навичок мети, сформованість позитивного ставлення до себе, розвиток навичок емпатії та рефлексії, усвідомлення особистісних ціннісних орієнтацій, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення.

План програми формування ціннісних орієнтацій підлітків

№	Тема та зміст	Ціль	Кількість годин
1.	<p>Вступне заняття. Вправа «Знайомство». Ціль: знайомство учасників групи. Вправа «Привітання». Ціль: привітання учасників. Вправа «Правила групи». Ціль: сформувані правила групи. Вправа «Я радий тебе бачити...». Ціль: визначення позитивних сторін учасників. Вправа «Три імені». Мета: розвиток саморефлексії Вправа «Найбільший». Мета: розвиток впевненості у собі. Рефлексія заняття. Вправа «Я хочу сказати спасибі». Мета: завершити урок на позитивній ноті.</p>	<p>Створити сприятливі умови для ефективного початку роботи групи, взаємного подання учасників, сформувані мету даного тренінгу</p>	4
2.	<p>Частини мого Я. Ритуал привітання «Комплімент». Ціль: привітання учасників, зарядити групу енергією. Гра «Атоми». Мета: Створення працездатності. Вправа «Чарівне Я». Мета: саморозкриття, самоприйняття, розвиток самопізнання. Вправа «Частини мого Я». Мета: самопізнання, розвиток упевненості у собі. Вправа «Мій дракон». Мета: самопізнання, самоприйняття, розвиток впевненості у собі. Вправа «Пиріг». Мета: самопізнання, розвиток впевненості у собі, усвідомлення своєї індивідуальності. Вправа «Стілець хвастоців». Ціль: Розвиток впевненості, підвищення самооцінки, розвиток самопізнання. Вправа «Настрій у кольорі». Ціль: Визначити настрій учасників заняття.</p>	<p>Розвиток уявлень про себе, формування адекватної позитивної самооцінки, розвиток упевненості у собі.</p>	4
3.	<p>Мої сильні сторони. Вправа «Сполучна нитка». Мета: створення працездатності, позитивного настрою та згуртованості групи. Гра «Морські хвилі». Ціль: створення працездатності, позитивного</p>	<p>Формування досвіду позитивного ставлення до собі, розвиток впевненості у</p>	4

	<p>настрою учасників. Вправа «Чарівна крамниця». Ціль: розвиток навичок самоаналізу, самопізнання, навичок рефлексії, розвиток впевненості в собі, усвідомлення своїх особистісних якостей. Вправа «Мої сильні сторони». Ціль: формування позитивних установок на себе, розвиток навичок саморефлексії Вправа «Крокодил». Ціль: підвищення самооцінки, розвиток самоприйняття, розвиток впевненості в собі. Вправа «Мій життєвий шлях». Ціль: Розвиток позитивного самовідносини, самоприйняття, самоповаги. Вправа «Рожевий куц». Мета: Розвиток навичок самопізнання, самоконтролю, саморегуляції та рефлексії. Вправа «Дякую за приємне заняття». Мета: розвиток згуртованості при груповій взаємодії, емоційна розрядка.</p>	<p>собі, розвиток навичок самоаналізу, самопізнання.</p>	
4.	<p>Навички спілкування. Вправа «Назви ім'я». Мета: створення працездатності, позитивного настрою та згуртованості групи. Вправа «Глиняне поле». Ціль: зняття емоційної напруги, підвищення впевненості в собі. Вправа «Виставка». Мета: розвиток самоконтролю, саморегуляції, самопізнання та самоприйняття. Рольова гра «Година суду». Мета: Визначення ступеня толерантності щодо по відношенню до думки іншої людини. Розвиток здатності бачити одну й ту саму ситуацію під різними кутами зору, ставити себе на місце іншої людини. Вправа «Інтерв'ю». Ціль: розвиток комунікативних навичок, розвиток навичок толерантної взаємодії. Гра «Вгадай, що я зображаю». Ціль: розвиток комунікативних навичок, розвиток навичок управління емоціями, розширення уявлень про емоції. Вправа «Дякую за приємне заняття». Ціль: завершення заняття на позитивній ноті, підвищення впевненості у собі.</p>	<p>Мета: формування та розвиток комунікативних навичок. Набуття навичок адекватного та рівноправного спілкування.</p>	4